

PREDVIĐANJE PRIPISIVANJA I PRIHVAĆANJA KOLEKTIVNE KRIVNJE: ULOGA RATNOGA TRAUMATSKOG ISKUSTVA

Sandra PENIĆ, Dinka ČORKALO BIRUŠKI
Filozofski fakultet, Zagreb

UDK: 316.613.4(497.5):159.97-058.65
159.942.52(497.5)

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 10. 3. 2008.

Rad je izrađen u
sklopu projekta
*Transition to adulthood
and collective
experiences survey*,
koji financira
Švicarska nacionalna
fondacija SNF
SCOPES fond,
br. IB7310-11088.

Cilj ovog istraživanja bio je predviđanje pripisivanja i prihvaćanja kolektivne krivnje na temelju nekih sociodemografskih i socijalnopsiholoških varijabli identiteta s obzirom na doživljeno ratno traumatsko iskustvo. U istraživanju je sudjelovalo 411 odraslih sudionika, Hrvata, rođenih između 1968. i 1974. godine. S obzirom na ratnu traumu, sudionici su svrstani u tri skupine: netraumatizirani (212 sudionika koji nisu doživjeli ratnu traumu), žrtve (80 civilnih žrtava rata) te vojnici (119 ispitanika koji su aktivno sudjelovali u ratu). Rezultati su pokazali da među skupinama nema razlike u prosječnom pripisivanju kolektivne krivnje. Nadalje, utvrđeno je da muškarci, osobe s izraženijim etničkim identitetom, te osobe sklonije pripisivanju odgovornosti cijeloj grupi u većem stupnju pripisuju kolektivnu krivnju. Povezanost etničkog identiteta i pripisivanja kolektivne krivnje veća je kod vojnika nego kod ostalih skupina, dok je kod žrtava rata viši stupanj pripisivanja kolektivne krivnje povezan s većim procjenama važnosti vjere u svakodnevnom životu. Nisu utvrđene razlike među skupinama u prihvaćanju kolektivne krivnje: svi ispitanici u niskom stupnju prihvaćaju kolektivnu krivnju. Muškarci, osobe izraženijega etničkog identiteta te osobe manje sklone pripisivanju odgovornosti cijeloj grupi, u manjem stupnju prihvaćaju kolektivnu krivnju.

Ključne riječi: prihvaćanje kolektivne krivnje, pripisivanje kolektivne krivnje, ratna trauma

Sandra Penić, Odsjek za psihologiju, Filozofski fakultet,
Ivana Lučića 3, 10 000 Zagreb, Hrvatska.
E-mail: spenic@ffzg.hr

UVOD

Emocionalni doživljaji nisu samo intrapersonalni odgovor na situaciju, niti se pojavljuju samo u interpersonalnom kontekstu, već su i relevantni tumači stavova i ponašanja među grupama (npr. Tapias i sur., 2007.). Štoviše, novija istraživanja potvrđuju da je psihološki doživljaj sebe kao člana grupe temelj za doživljaj intergrupnih emocija, koje se mogu razlikovati od onih što se pojavljuju na intrapersonalnoj razini (Smith i sur., 2007.). Kolektivna krivnja jest takva, na grupnoj pripadnosti utemeljena emocija, a zasniva se na iskustvu i/ili percepciji da je vlastita grupa bila žrtvom nepravednih i štetnih postupaka druge grupe (pripisivanje kolektivne krivnje), odnosno, da je vlastita grupa počinila nepravdu drugoj grupi (prihvatanje kolektivne krivnje). Psihološki temelj za doživljaj ove emocije jest naša pripadnost različitim socijalnim grupama (Branscombe i Doosje, 2004.). Naime, pojedinac pridaje značenje i važnost svojim grupnim pripadnostima i one su izvor njegova socijalnog identiteta (Tajfel i Turner, 1986.). Upravo zato moguće je da osoba doživi kolektivnu krivnju čak i kada sama ni na koji način nije odgovorna za štetne postupke vlastite grupe. To su potvrdili Doosje i suradnici (2004., Studija 1) kroz paradigmu minimalne grupe. U ovom su istraživanju ispitanici koji su dobili netočne informacije da je njihova grupa sustavno činila nepravdu drugoj grupi pokazivali osjećaj kolektivne krivnje čak i kada im je rečeno da njihovo osobno ponašanje prema pripadnicima te grupe nije negativno i pristrano.

Dva su oblika kolektivne krivnje: prihvatanje i pripisivanje kolektivne krivnje. *Prihvatanje* kolektivne krivnje implicira prihvatanje odgovornosti za štetne postupke vlastite grupe (Branscombe i sur., 2004.). *Pripisivanje* kolektivne krivnje, s druge strane, reprezentira želju članova viktimizirane grupe da *svi članovi grupe* koja im je nanijela štetu prihvate odgovornost te osjete kolektivnu krivnju i grižnju savjesti za postupke vlastite grupe (Wohl i Branscombe, 2005.; Wohl i sur., 2006.). Primarna konceptualna razlika između pripisivanja i prihvatanja kolektivne krivnje jest u tome koja je grupa u žarištu. Kada su u žarištu štetni postupci vlastite grupe, vjerojatnije je prihvatanje kolektivne krivnje, a kada su u fokusu štetni postupci druge grupe, vjerojatnije je pripisivanje kolektivne krivnje. Pretpostavlja se da tendencija prihvatanja ili pripisivanja kolektivne krivnje uvelike ovisi o historijskom statusu grupe – percipira li se grupa na koju je usmjeren fokus kao žrtva ili krivac kršenja moralnih normi. Kada se nepravda počinjena tijekom povijesti učini salijentnom, članovi grupe žrtve trebali bi u većoj mjeri pripisivati kolektivnu krivnju grupi počinitelju, dok bi članovi grupe počinitelja trebali u većoj mjeri prihvaćati kolektivnu krivnju (Branscombe i sur., 2004.).

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 18 (2009),
BR. 4-5 (102-103),
STR. 851-874

PENIĆ, S.,
ČORKALO BIRUŠKI, D.:
PREDVIĐANJE...

Kolektivna je krivnja averzivna emocija, pa su stoga ljudi motivirani izbjeći je i tumačiti situacije na način koji neće štetiti njihovu grupnom identitetu. Istraživanja pokazuju da se stoga kolektivna krivnja u intergrupnom kontekstu javlja razmjerno rijetko (Wohl i sur., 2006.). Postoji niz strategija kojima se osobe koriste kako bi izbjegle prihvatanje kolektivne krivnje kada su suočene s nedjelima vlastite grupe. Branscombe i sur. (2004.) smatraju da je ključan način izbjegavanja osjećaja kolektivne krivnje percepcija odgovornosti grupe za postupke njezinih članova. Ovaj način izbjegavanja kolektivne krivnje uključen je u njezinu operacionalizaciju kao posebna podskala *pripisivanja odgovornosti cijeloj grupi*, a Branscombe i sur. (2004.) smatraju je antecedentom kolektivne krivnje. Negiranje svakog oblika grupne odgovornosti, uključujući i pripisivanje odgovornosti samo pojedincima, dovest će do minimalnog osjećaja kolektivne krivnje. Istraživanja su potvrdila nisku pozitivnu povezanost pripisivanja odgovornosti cijeloj grupi i kolektivne krivnje – osobe sklonije uvjerenju da bi grupa trebala odgovarati za postupke svojih članova u većem stupnju i prihvaćaju i pripisuju kolektivnu krivnju (Branscombe i sur., 2004.).

Budući da je kolektivna krivnja emocija koja proizlazi iz grupne pripadnosti, ovisit će o izraženosti grupnog identiteta. U nizu istraživanja potvrđen je utjecaj izraženosti etničkog/nacionalnog identiteta na doživljaj kolektivne krivnje (Branscombe i sur., 2004.; Doosje i sur., 2004.; Halloran, 2007.). Istraživanja su pokazala da će osobe s izraženim socijalnim identitetom, budući da imaju veću potrebu zaštititi svoj socijalni identitet, biti sklonije pripisivanju kolektivne krivnje, dok će u nižem stupnju prihvaćati kolektivnu krivnju (Branscombe i sur., 2004.). Također, pojedinci slabije izražene grupne pripadnosti skloniji su osjetiti grupnu krivnju (Doosje i sur., 1998.), a ponašanja svoje grupe skloniji su tumačiti internalnim uzrocima (Doosje i Branscombe, 2003.).

Premda postoji istraživački konsenzus da doživljaj kolektivne krivnje ima značajne implikacije na međugrupne odnose (Barkan, 2004.; Branscombe i Doosje, 2004.), empirijska istraživanja novijega su datuma i razmjerno rijetka. Međugrupni kontekst koji se proučava u vezi s kolektivnom krivnjom jesu prošli sukobi (npr. kolonijalni odnos Nizozemaca prema Indonežanima, Doosje i sur., 1998.; eksperiment 2; odnos Nijemaca prema Židovima te kanadskih Indijanaca i bijelaca, Wohl i Branscombe, 2005.; odnos australskih bijelaca i starosjedioca, McGarty i Bliuc, 2004.; Castano i Giner-Sorolla, 2006.; Halloran, 2007., te američkih Indijanaca i bijelaca, Castano i Giner-Sorolla, 2006.). Kolektivna krivnja istražuje se, međutim, i u kontekstu odvijajućih međugrupnih konflikata (npr. od-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 18 (2009),
BR. 4-5 (102-103),
STR. 851-874

PENIĆ, S.,
ČORKALO BIRUŠKI, D.:
PREDVIĐANJE...

nos katolika i protestanata u Sjevernoj Irskoj, Hewstone i sur., 2004.; odnos Palestinaca i Izraelaca, Roccas i sur., 2006.; Nadler i Liviatan, 2004.). No kolektivna je krivnja odmjeravana i u kontekstu opće (nepravedne) društvene podjele, npr. muškaraca u odnosu na podređeni položaj žena (Schmitt i sur., 2004.).

Kontekst ratnoga sukoba i poslijeratnog oporavka svako je relevantan za ispitivanje ovoga fenomena. Međugrupni sukob mijenja unutargrupne i međugrupne procese: raste identifikacija s vlastitom grupom i unutargrupno zatvaranje, a povećava se distanca i diskriminacijska ponašanja prema pripadnicima druge grupe. Valja očekivati da smirivanje sukoba donosi i poboljšanje odnosa među nekad sukobljenim stranama. No brojna istraživanja pokazuju da ratno iskustvo ima duboke i dalekosežne posljedice na međugrupne odnose, koje mogu trajati i generacijama (Wohl i Barnscombe, 2004., 2005.). Jedna od njih jest i osjećaj kolektivne krivnje. Ratna zbivanja u nas narušila su normalno funkcioniranje mnogih zajednica te izložila stanovništvo brojnim traumatskim iskustvima, što je dovelo do velikih poremećaja u funkcioniranju socijalnog okruženja pojedinaca i čitavih zajednica (Ajduković, 2003.). Rat je uzrokovao ne samo individualne traumatizacije nego i kolektivnu traumatizaciju, pa se može pretpostaviti da će upravo razina traumatizacije imati ključnu ulogu u doživljaju pripisivanja kolektivne krivnje drugoj grupi, odnosno neprihvatanja kolektivne krivnje vlastite grupe. Neka istraživanja i potvrđuju ova očekivanja. Primjerice, Hewstone i sur. (2004.) u dvije su studije u Sjevernoj Irskoj utvrdili statistički značajno niže prihvatanje kolektivne krivnje i sklonost opraštanju kod osoba s traumatskim iskustvom nastalim u sukobu s drugom grupom.

Cilj je ovog istraživanja bio ispitati doprinos nekih sociodemografskih varijabli i socijalnopsiholoških varijabli identiteta u objašnjenju doživljaja kolektivne krivnje kod netraumatiziranih osoba, žrtava rata i vojnika. Specifično, ispitali smo doprinos varijabli spola, važnosti vjere, etničkog identiteta i sklonosti pripisivanju odgovornosti cijeloj grupi u objašnjenju *pripisivanja kolektivne krivnje*, s obzirom na osobno traumatsko iskustvo. Također smo ispitali doprinos varijabli spola, važnosti vjere, etničkog identiteta i sklonosti pripisivanju odgovornosti cijeloj grupi u objašnjenju *prihvatanja kolektivne krivnje*, s obzirom na osobno traumatsko iskustvo.

U ovom se radu pretpostavlja da je ključna razlika u pripisivanju i prihvatanju kolektivne krivnje traumatiziranih i netraumatiziranih osoba osobna uključenost (i) osobna pogodnost. Stoga se može pretpostaviti da će osobe koje nisu osobno doživjele traumatsko ratno iskustvo u manjoj mjeri pripi-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 18 (2009),
BR. 4-5 (102-103),
STR. 851-874

PENIĆ, S.,
ČORKALO BIRUŠKI, D.:
PREDVIĐANJE...

sivati kolektivnu krivnju i u većoj mjeri prihvaćati kolektivnu krivnju od osoba čije je iskustvo rata izravnije, bilo da su doživjeli traumatske događaje, bilo da su u ratu sudjelovali kao vojnici.

Također je pretpostavljeno da će prediktori prihvaćanja i pripisivanja kolektivne krivnje kod traumatiziranih i netraumatiziranih osoba biti različito učinkoviti u njihovu tumačenju, očekujući veću prediktivnu vrijednost socijalnopsiholoških varijabli identiteta u grupi traumatiziranih sudionika. Pretpostavljene su razlike i s obzirom na vrstu ratnog iskustva – stoga je uzorak ispitanika s izravnim ratnim iskustvom podijeljen na žrtve, osobe koje su doživjele osobno traumatsko iskustvo kao civili i na one koji su aktivno sudjelovali u ratu s oružjem te uz to imali i (druga) traumatska iskustva. Oda brani set prediktora uključivao je spol te neke varijable identiteta (važnost vjere, izraženost etničkog identiteta te sklonost pripisivanju odgovornosti cijeloj grupi). Ranija istraživanja potvrdila su povezanost ovih varijabli s traumatskim iskustvima, kao i s pripisivanjem i prihvaćanjem emocije kolektivne krivnje (Branscombe i sur., 2004.; Doosje i sur., 2004.; Halloran, 2007.). Važnost vjere uključena je kao prediktor, jer religioznost osobe može biti značajan olakšavajući element u nošenju s traumatskim iskustvom (Čorkalo i Kamenov, 1998.), ali i zbog očitog odnosa religioznosti i kolektivne krivnje: valja pretpostaviti da će religiozne osobe u većoj mjeri biti sklonije opraštanju, a time i manje sklone pripisivati kolektivnu krivnju.

METODA

Istraživanje je dio međunarodnoga znanstvenog projekta TRACES (akronim od *Transition to Adulthood and Collective Experiences Survey*), koje suradnički provode Sveučilište u Laussani (Švicarska) te sveučilišta u Zagrebu, Zadru i Beogradu. Cilj je projekta analiza podataka o pokazateljima kolektivnih iskustava vulnerabilnosti u zemljama bivše Jugoslavije, pod temeljnom pretpostavkom da ovakvo iskustvo, bilo kao ratni sukob ili ekonomske poteškoće, oblikuje socijalne reprezentacije relevantnih društvenih pitanja (prava, slobode, pravde, međugrupnih odnosa). U ovom radu prikazat ćemo rezultate prikupljene na hrvatskom uzorku. Geografski prostor Hrvatske podijeljen je na 17 istraživačkih područja, uglavnom podudarnih s područjima hrvatskih županija. U nekoliko slučajeva po dvije manje županije (npr. Ličko-senjska i Primorsko-goranska) spojene su u jedno istraživačko područje, pod uvjetom da pripadaju istoj historijsko-geografskoj regiji (Središnja Hrvatska, Dalmacija, Slavonija, Istra, Lika i Gorski kotar). U cijelom je istraživanju sudjelovalo 5800 ispitanika, rođenih 1981. godine ili ranije, odabranih tehnikom slučajnog o-

dabira prema sljedećem načelu: unutar svakoga istraživačkog područja odabrana je općina, potom naselje unutar općine i potom ulica ili druga točka uzorkovanja u naselju od koje je počinjao odabir ispitanika unutar domaćinstva.

Sudionici

U ovo su istraživanje uključeni pripadnici jedne kohorte, rođene između 1. siječnja 1968. i 31. prosinca 1974. Ovi su ispitanici na početku rata 1991. godine bili na pragu punoljetnosti, odnosno u ranoj odrasloj dobi. Ispitanici su odabrani slučajnim odabirom između svih osoba u kućanstvu koje su zadovoljile kriterij datuma rođenja.

U istraživanju je sudjelovalo 468 sudionika, od kojih se njih 411 identificiralo kao Hrvati, njih 33 kao pripadnici manjinskih etničkih grupa, dok za 24 sudionika podatak o etničkoj pripadnosti nije prikupljen ili su ga oni odbili dati. Budući da je za adekvatno odgovaranje na probleme ovog istraživanja nužno da se sudionici identificiraju s jednom, istom, etničkom grupom, u analize je uključeno 411 sudionika Hrvata. Prosječna dob sudionika bila je 36,38 (SD=2,03), s rasponom od 33 do 39 godina. U uzorku je bilo nešto više muškaraca (53%) nego žena (47%). Većina ispitanika završila je četverogodišnju (54%) ili trogodišnju (16%) srednju školu, višu školu završilo je 10% ispitanika. Podjednak broj ispitanika završio je fakultet (9,5%) i osnovnu školu (10,5%).

Sudionici su podijeljeni u tri skupine s obzirom na vrstu ratnog/traumatskog iskustva. Sudionici koji nisu doživjeli ni jedan traumatski događaj svrstani su u skupinu netraumatiziranih (N=212). Sudionici koji su doživjeli barem jedan od 5 ratnih traumatskih događaja (prisilno napuštanje doma, zarobljavanje, smrtno stradavanje člana obitelji u oružanom sukobu, uništavanje imovine, pljačkanje imovine) svrstani su u skupinu žrtava rata (N=80). Sudionici koji su doživjeli barem jedan od 3 traumatska događaja povezana s aktivnim sudjelovanjem u ratu (ranjavanje u borbi, sudjelovanje u ratu i upotreba oružja u borbi) svrstani su u skupinu vojnika (N=119); 61 sudionik (51,26%) svrstan u skupinu vojnika doživio je jedno ili više traumatskih ratnih događaja koji karakteriziraju žrtve rata, dok je 58 sudionika (48,74%) iz skupine vojnika doživjelo isključivo traumatska iskustva povezana s aktivnim sudjelovanjem u ratu. No ove se dvije skupine (vojnici i vojnici koji su ujedno žrtve) ne razlikuju statistički značajno ni po jednoj od primijenjenih varijabli, pa smo ih svrstali u jednu skupinu.

S obzirom na spol sudionika, utvrđena je statistički značajna razlika među ovim skupinama ($\chi^2(2, 402)=114,914, p<0,001$): u skupinama netraumatiziranih i žrtava veći je broj žena (59,5% u skupini netraumatiziranih i 73,8% u skupini žrtava),

dok skupinu vojnika gotovo u cijelosti čine muškarci (94,0%). Spolne su razlike kontrolirane u daljnjim analizama. S obzirom na stupanj obrazovanja, nije utvrđena razlika među skupinama ($\chi^2(6, 402)=6097$, $p>0,05$); u sve je tri skupine najveći broj sudionika sa završenom srednjom školom.

Instrumenti

U ovo su istraživanje uključeni sljedeći instrumenti:

Skala kolektivne krivnje (Branscombe i sur., 2004.)

Ova skala mjeri izraženost osjećaja kolektivne krivnje i sadrži tri podskale: *prihvatanje kolektivne krivnje*, kojom se mjeri izraženost osjećaja odgovornosti i krivnje za štetu i nepravdu koju je vlastita grupa nanijela pripadnicima druge grupe, *pripisivanje kolektivne krivnje*, kojom se mjeri stupanj u kojem se pripisuje odgovornost i krivnja grupi koja je nanijela štetu i nepravdu grupi kojoj pripada ispitanik, te *pripisivanje odgovornosti cijeloj grupi*, kojom se mjeri stupanj uvjerenja da bi grupa trebala odgovarati za postupke svojih članova. Provjera faktorske strukture na hrvatskom uzorku pokazala je identičnu strukturu, pa je sa tri faktora objašnjeno 66% varijance.

Pouzdanost tipa unutarnje konzistencije (Cronbachov α) za prihvaćanja kolektivne krivnje iznosi ,87, za pripisivanje kolektivne krivnje ,88, a za odgovornost cijele grupe ,88. Svaka podskala sastoji se od 5 čestica s pripadajućom skalom Likertova tipa od 7 stupnjeva (1 – izrazito se ne slažem do 7 – izrazito se slažem), pri čemu je zadatak ispitanika bio izraziti vlastiti stupanj slaganja s pojedinom tvrdnjom u skali. Ukupni rezultat na svakoj se podskali računa kao aritmetička sredina odgovora na pripadajućim česticama, s mogućim rasponom od 1 do 7.

Skala etničkog identiteta (Doosje i sur., 1995.)

Ova skala sastoji se od 4 čestice s pripadajućom skalom Likertova tipa od 7 stupnjeva, koje mjere izraženost etničkog identiteta. Zadatak ispitanika bio je da iskaže svoj stupanj slaganja sa svakom pojedinom tvrdnjom. Pouzdanost skale (Cronbachov α) u ovoj primjeni iznosi $\alpha = ,88$. Ukupni rezultat na skali računa se kao zbroj rezultata na svim česticama, s mogućim rasponom od 4 do 28.

I skala kolektivne krivnje i skala etničkog identiteta prevedene su s engleskog jezika na hrvatski uobičajenim postupkom dvostrukoga prijevoda.

Lista traumatskih iskustava (Spini i sur., 2007.)

Lista uključuje 8 traumatskih, s ratom povezanih, događaja: 1. prisilno napuštanje doma, 2. zarobljavanje, 3. smrtno strada-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 18 (2009),
BR. 4-5 (102-103),
STR. 851-874

PENIĆ, S.,
ČORKALO BIRUŠKI, D.:
PREDVIĐANJE...

vanje člana obitelji u oružanom sukobu, 4. uništavanje imovine, 5. ranjavanje u borbi, 6. pljačkanje imovine, 7. sudjelovanje u ratu, 8. upotrebu oružja u borbi. Zadatak ispitanika bio je da zaokruži one događaje koje je osobno doživio tijekom rata. Ukupni rezultat izražava se kao broj doživljenih traumatskih iskustava, s mogućim rasponom od 0 do 8.

Važnost vjere

Važnost vjere ispitana je česticom "Koliko je vjera važna u Vašem svakodnevnom životu?" s pripadajućom skalom od 5 stupnjeva (1 – uopće mi nije važna do 5 – izrazito mi je važna).

Postupak

Ispitivanje je provedeno anonimno, u domu ispitanika, a sastojalo se od 60-minutnoga strukturiranog intervjua koji su vodili trenirani anketari, pri čemu je ispitanik odgovarao na niz stavovnih skala i pitanja.

REZULTATI

Razlike među skupinama na skalama kolektivne krivnje, pripisivanja odgovornosti cijeloj grupi, etničkog identiteta i važnosti vjere

Kako bismo ispitali razlike između ispitanika triju skupina u pripisivanju i prihvaćanju kolektivne krivnje, etničkom identitetu, pripisivanju odgovornosti cijeloj grupi te važnosti vjere, provedena je univarijatna ANCOVA, pri čemu je spol sudionika tretiran kao kovarijata (Tablica 1).

Jedina statistički značajna razlika među skupinama utvrđena je za varijablu etničkog identiteta ($F(2,395)=3,517, p<0,05$), a *post hoc* analizom s Bonferronijevom procedurom utvrđeno je da vojnici imaju značajno izraženiji identitet od netraumatiziranih ispitanika. Pritom, ispitanici svih triju skupina iskazuju visok stupanj izraženosti etničkog identiteta (teoretski raspon skale kreće se od 4 do 28). Pripisivanje kolektivne krivnje u sve je tri grupe iznad prosjeka skale, dok je prihvaćanje kolektivne krivnje ispodprosječno (teoretski raspon obiju skala kreće se od 1 do 7). Ovakav obrazac kolektivne krivnje tipičan je za pripadnike grupe koja sebe doživljava kao žrtvu. Ispitanici svih triju skupina u istom, prosječnom, stupnju iskazuju sklonost pripisivanju odgovornosti cijeloj grupi (teoretski raspon skale kreće se od 1 do 7) te nešto iznadprosječnom procjenjuju važnost vjere u svojem svakodnevnom životu (teoretski raspon skale od 1 do 5).

Bivarijatne korelacije između varijabli su prikazane u Tablici 2.

● TABLICA 1
Rezultati ANCOVA-e za kolektivnu krivnju, etnički identitet, pripisivanje odgovornosti cijeloj grupi i važnost vjere: korigirane aritmetičke sredine (kor. M) i standardne devijacije (SD)

Zavisne varijable	Skupine s obzirom na ratnu traumu			F	Kovarijata (F) Spol
	kor. MNT (SD)	kor. MŽ (SD)	kor. MV (SD)		
Pripisivanje kolektivne krivnje	4,4 (1,26)	4,7 (1,31)	4,7 (1,34)	2,194	5,833*
Prihvatanje kolektivne krivnje	3,1 (1,25)	2,9 (1,28)	2,9 (1,32)	0,763	5,576*
Odgovornost cijele grupe	3,7 (1,32)	3,7 (1,22)	3,7 (1,32)	0,023	0,031
Etnički identitet	21,3 (5,28)	21,9 (4,72)	23,1 (4,59)	3,571*	0,001
Važnost vjere	3,5 (1,09)	3,5 (1,03)	3,7 (1,07)	1,683	4,659*

*p<0,05. NT=netraumatizirani, Ž=žrtve, V=vojnici

Varijable		1.	2.	3.	4.	5.	6.
1. Spol ^a	Žrtve	-	,24**	-,25*	,03	,19	-,03
	Vojnici		,04	-,16	-,09	-,23*	,05
	Netraumatizirani		,11	-,07	,00	-,01	,18*
2. Prihvatanje kolektivne krivnje	Žrtve		-	-,04	,09	,13	,05
	Vojnici			,01	,32**	-,18	,01
	Netraumatizirani			,15*	,32	-,14	,01
3. Pripisivanje kolektivne krivnje	Žrtve			-	,08	,21	,43**
	Vojnici				,22**	,53**	,28**
	Netraumatizirani				,24**	,25**	,15*
4. Odgovornost cijele grupe	Žrtve				-	,08	,08
	Vojnici					,20*	,03
	Netraumatizirani					-,01	,16*
5. Etnički identitet	Žrtve						,46**
	Vojnici						,33**
	Netraumatizirani						,25*
6. Važnost vjere	Žrtve						-
	Vojnici						
	Netraumatizirani						

● TABLICA 2
Bivarijatne korelacije između korištenih varijabli za žrtve (N=80), vojnike (N=119) i netraumatizirane ispitanike (N=212)

*p<0,05, **p<0,01; ^a 1=žene, 0=muškarci

Predviđanje pripisivanja kolektivne krivnje

Kao što se vidi iz Tablice 2, kod netraumatiziranih je ispitanika pripisivanje kolektivne krivnje u statistički značajnoj pozitivnoj korelaciji s varijablama etničkog identiteta, pripisivanja odgovornosti cijeloj grupi i važnosti vjere, ali i s prihvatanjem kolektivne krivnje. Kod žrtava izraženost etničkog identiteta i pripisivanje odgovornosti cijeloj grupi ne korelira statistički značajno s pripisivanjem kolektivne krivnje, dok je u ovoj skupini povezanost važnosti vjere i pripisivanja kolektivne krivnje veća nego u ostalim skupinama (Tablica 2). Konačno, kod vojnika je utvrđena veća povezanost etničkog identiteta i pripisivanja kolektivne krivnje nego u drugim grupama (Tablica 2).

Da bismo odgovorili na pitanje postoje li razlike u doprinosu odabranih prediktorskih varijabli objašnjenju pripisivanja kolektivne krivnje kod netraumatiziranih sudionika, žrtava rata i vojnika, provedena je hijerarhijska regresijska analiza s ispitivanjem moderatorskog utjecaja traumatskog iskustva.

Kategorijalna varijabla ratnog/traumatskog iskustva (netraumatizirani sudionici, žrtve rata, vojnici) rekodirana je u binarizirane varijable, pri čemu su za referentnu skupinu odabrani netraumatizirani ispitanici. Takav je odabir utemeljen na dva razloga: prvo, omogućit će usporedbu osoba koje su doživjele traumatsko iskustvo kao žrtve rata ili aktivni sudionici u odnosu na osobe koje nisu doživjele osobno ratno/traumatsko iskustvo; te drugo, uzorak netraumatiziranih osoba je najveći, pa bi potencijalni problem multikolinearnosti zbog uvođenja interakcijskih efekata u regresijsku jednadžbu trebao biti manji nego u slučaju drugih dviju skupina kao referentnih. Kreirane su, dakle, dvije binarizirane varijable: vojnici (kodirani sa "1", dok su ostali sudionici kodirani sa "0") i žrtve rata (kodirani sa "1", dok su ostali sudionici kodirani sa "0"). Ovakvom će shemom kodiranja rezultati regresijske analize pokazati razlike između netraumatiziranih sudionika, s jedne strane, i vojnika, tj. žrtava rata, s druge strane.

Provedena je hijerarhijska regresijska analiza u 2 koraka: u prvom su uvedene varijable traumatskog iskustva (po dvije opisane binarizirane varijable), varijabla spola (žene su kodirane sa "1", a muškarci sa "0") te standardizirane prediktorske varijable etničkog identiteta, pripisivanja odgovornosti cijeloj grupi i važnosti vjere; u drugom koraku analize uvedene su interakcije grupne pripadnosti s varijablama etničkog identiteta, pripisivanja odgovornosti cijeloj grupi i važnosti vjere (umnošci standardiziranih prediktorskih varijabli i binariziranih varijabli traumatskog iskustva). Rezultati analiza prikazani su u Tablici 3.

Kao što vidimo iz Tablice 3, nisu utvrđene grupne razlike u pripisivanju kolektivne krivnje, uz kontrolu varijabli spola, etničkog identiteta, važnosti vjere i pripisivanja odgovornosti cijeloj grupi (neznačajni regresijski koeficijenti uz varijable

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 18 (2009),
BR. 4-5 (102-103),
STR. 851-874

PENIĆ, S.,
ČORKALO BIRUŠKI, D.:
PREDVIĐANJE...

žrtve i vojnici u 1. koraku). U ovom su koraku analize utvrđeni statistički značajni glavni efekti varijabli spola, važnosti vjere, etničkog identiteta i odgovornosti cijele grupe. Drugim riječima, na cijelom uzorku ispitanika utvrđeno je da muškarci, osobe koje procjenjuju većom važnost vjere u svakodnevnom životu, osobe izraženijeg etničkog identiteta te one sklonije pripisivanju odgovornosti cijeloj grupi, u većem stupnju pripisuju kolektivnu krivnju. Ovim je korakom analize objašnjeno 19% varijance kriterija ($R^2=0,190$, $F(6,354)=13,869$, $p<0,001$).

	Referentna skupina = netraumatizirani			
	Korak 1		Korak 2	
	β	Tolerancija	β	Tolerancija
Žrtve ^a	,048	,879	,057	,873
Vojnici ^b	,030	,673	,019	,660
Spol ^c	-,165**	,689	-,133*	,668
Važnost vjere	,151**	,886	,051	,481
Etnički identitet	,251***	,890	,183**	,524
Odgovornost cijele grupe	,185***	,982	,251***	,510
Vojnici x EI			,162**	,576
Žrtve x EI			-,039	,603
Vojnici x Vjera			,077	,584
Žrtve x Vjera			,125*	,598
Vojnici x Odgovornost			-,065	,611
Žrtve x Odgovornost			-,082	,744
Ukupni model				
R	,436		,476	
Korigirani R^2	,177		,200	
R^2 promjena	,190***		,036*	

* $p<0,05$, ** $p<0,01$, *** $p<0,001$; ^a 1 = žrtve, 0 = vojnici/netraumatizirani; ^b 1 = vojnici, 0 = žrtve/netraumatizirani; ^c 1 = žene, 0 = muškarci, EI = etnički identitet

■ TABLICA 3
Rezultati hijerarhijske regresijske analize testiranja moderator-skog efekta traumatskog iskustva u odnosu etničkog identiteta, pripisivanja odgovornosti cijeloj grupi, važnosti vjere i pripisivanja kolektivne krivnje (netraumatizirani ispitanici kao referentna skupina)

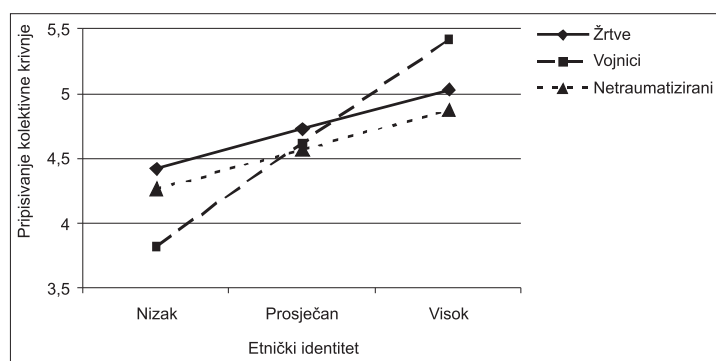
U drugom koraku analize uvedeni su interakcijski efekti varijabli grupne pripadnosti i varijabli etničkog identiteta, važnosti vjere i pripisivanja odgovornosti cijeloj grupi. Na taj smo način nastojali utvrditi postoje li razlike u doprinosu ovih triju prediktorskih varijabli u objašnjenju pripisivanja kolektivne krivnje kod tri skupine ispitanika. Dodavanjem interakcijskih efekata u drugom koraku analize, objasni se dodatnih, statistički značajnih, 3,6% varijance kriterija ($\Delta R^2=0,036$, $F_{promjene}(6,348)=2,712$, $p<0,05$), što upućuje na postojanje grupnih razlika u doprinosu pojedinih prediktora pripisivanju kolektivne krivnje.

Uključivanjem interakcijskih efekata u regresijsku jednadžbu interpretacija regresijskih koeficijenata ponešto se mijenja. Dok regresijski koeficijenti uz varijable grupne pripadnosti i dalje pokazuju razlike u prosječnom pripisivanju kolektivne krivnje tih skupina spram skupine netraumatiziranih ispita-

SLIKA 1
Moderatorski efekt
ratnog iskustva u
odnosu etničkog
identiteta i pripisivanja
kolektivne krivnje

nika, "glavni efekti" iz prvoga koraka varijabli spola, važnosti vjere, etničkog identiteta i pripisivanja odgovornosti cijeloj grupi u ovom koraku analize znače doprinos tih varijabli u objašnjenju pripisivanja kolektivne krivnje kod referentne skupine, tj. netraumatiziranih ispitanika. Konačno, regresijski koeficijenti, uz interakcijske efekte, upućuju na (eventualne) razlike u doprinosu toga prediktora kod žrtava, tj. vojnika, naspram doprinosa u skupini netraumatiziranih ispitanika.

Inspekcijom vrijednosti u drugom koraku analize u Tablici 3 utvrđen je statistički značajan interakcijski efekt varijable vojnici i etnički identitet. Varijabla etničkog identiteta statistički značajno pridonosi objašnjenju pripisivanja kolektivne krivnje kod netraumatiziranih ispitanika (budući da je regresijski koeficijent uz varijablu etničkog identiteta statistički značajan), no doprinos je ove varijable kod skupine vojnika statistički značajno veći (budući da je regresijski koeficijent uz interakcijski efekt varijable vojnici i etnički identitet statistički značajan). S druge strane, kod žrtava i netraumatiziranih ispitanika nema statistički značajne razlike u doprinosu etničkog identiteta objašnjenju pripisivanja kolektivne krivnje. Interakcijski efekt ratnog iskustva i etničkog identiteta u predviđanju pripisivanja kolektivne krivnje prikazan je na Slici 1.

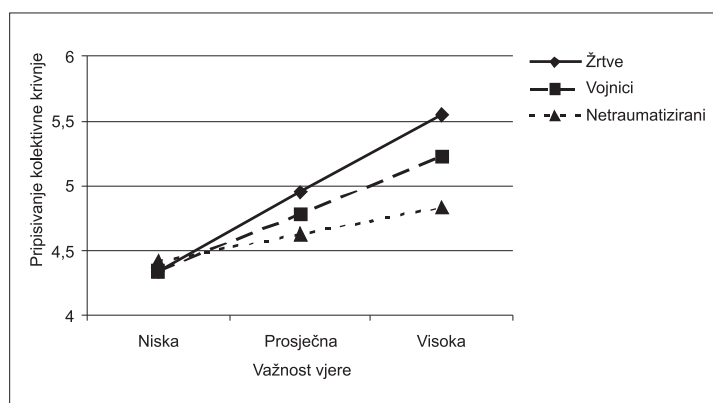
Kao što se vidi iz Slike 1, etnički je identitet u sve tri skupine pozitivno povezan s pripisivanjem kolektivne krivnje, no ta je povezanost najveća u uzorku vojnika, dok između ostalih dviju skupina nema razlike.

Hijerarhijskom regresijskom analizom utvrđen je i statistički značajan interakcijski efekt grupne pripadnosti i važnosti vjere (korak 2, Tablica 3), pri čemu postoji statistički značajna razlika u doprinosu važnosti vjere objašnjenju pripisivanja kolektivne krivnje kod žrtava i netraumatiziranih ispitanika. Pritom je doprinos važnosti vjere u objašnjenju pripisivanja kolektivne krivnje u uzorku netraumatiziranih ispitanika statistički neznačajan (regresijski je koeficijent uz varijablu važnosti vjere u drugom koraku analize statistički neznačajan). Doprinos važnosti vjere objašnjenju pripisivanja kolektivne kriv-

SLIKA 2
Moderatorski efekt
ratnog iskustva u
odnosu važnosti vjere
i pripisivanja kolektivne
krivnje

nje kod vojnika ne razlikuje se od onoga kod netraumatiziranih ispitanika (regresijski koeficijent uz interakcijski efekt varijable vojnika i važnosti vjere statistički je neznatčan). Očito, statistički značajan doprinos važnosti vjere na cijelom uzorku ispitanika (korak 1) najvećim je dijelom posljedica povezanosti važnosti vjere i pripisivanja kolektivne krivnje kod žrtava.

Interakcijski efekt traumatskog iskustva i važnosti vjere u predviđanju pripisivanja kolektivne krivnje prikazan je na Slici 2.

Kao što se iz Slike 2 vidi, najveća povezanost važnosti vjere i pripisivanja kolektivne krivnje utvrđena je za skupinu žrtava, a najmanja za skupinu netraumatiziranih. Povezanost važnosti vjere i pripisivanja kolektivne krivnje kod vojnika veća je nego u skupini netraumatiziranih, no ta razlika ne doseže razinu statističke značajnosti.

Konačno, jedino za varijablu pripisivanja odgovornosti cijeloj grupi nije utvrđen moderatorski efekt traumatskog iskustva (interakcijski efekti ove varijable s varijablama grupne pripadnosti statistički su neznatčni). U sve tri skupine veća je sklonost pripisivanju odgovornosti cijeloj grupi povezana s većim stupnjem pripisivanja kolektivne krivnje.

Dakle, utvrđeno je da postoje grupne razlike u povezanosti etničkog identiteta i pripisivanja kolektivne krivnje, pri čemu je povezanost veća u skupini vojnika nego u skupinama žrtava i netraumatiziranih ispitanika (između kojih nema razlike). Nadalje, utvrđene su grupne razlike u povezanosti važnosti vjere i pripisivanja kolektivne krivnje, pri čemu je povezanost najveća u skupini žrtava. Na cijelom uzorku ispitanika pripisivanje kolektivne krivnje statistički značajno objašnjavaju spol, etnički identitet, pripisivanje odgovornosti cijeloj grupi i važnost vjere. Međutim, statistički značajan doprinos važnosti vjere na cijelom uzorku posljedica je povezanosti ovih varijabli kod žrtava.

Predviđanje prihvatanja kolektivne krivnje

Na razini bivarijantnih korelacija (Tablica 2), kod netraumatiziranih ispitanika prihvatanje kolektivne krivnje statistički značajno korelira sa spolom (žene više prihvaćaju kolektivnu krivnju), etničkim identitetom (negativni smjer povezanosti) te pripisivanjem odgovornosti cijeloj grupi (pozitivni smjer povezanosti). Kod vojnika prihvatanje kolektivne krivnje statistički značajno korelira samo s varijablom grupne odgovornosti, a kod žrtava s varijablom spola (Tablica 2). Osim korelacije s pripisivanjem odgovornosti, korelacije prihvatanja kolektivne krivnje s ostalim varijablama u svim su skupinama uglavnom vrlo niske.

Da bismo ispitali razlike u doprinosu spola, etničkog identiteta, pripisivanja grupne odgovornosti i važnosti vjere objašnjenju prihvatanja kolektivne krivnje s obzirom na traumatsko iskustvo, provedena je hijerarhijska regresijska analiza po postupku identičnom onome provedenom za predviđanje pripisivanja kolektivne krivnje. Rezultati analiza prikazani su u Tablici 4.

● TABLICA 4
Rezultati hijerarhijske regresijske analize testiranja moderatorskog efekta traumatskog iskustva u odnosu etničkog identiteta, pripisivanja odgovornosti cijeloj grupi, važnosti vjere i prihvatanja kolektivne krivnje (netraumatizirani ispitanici kao referentna skupina)

	Referentna skupina = netraumatizirani			
	Korak 1		Korak 2	
	β	Tolerancija	β	Tolerancija
Žrtve ^a	-,028	,876	-,022	,871
Vojnici ^b	-,024	,670	-,008	,658
Spol ^c	,133*	,686	,123*	,666
Važnost vjere	,026	,888	-,025	,479
Etnički identitet	-,180**	,891	-,190**	,524
Odgovornost cijele grupe	,288***	,982	,271***	,508
Vojnici x EI			,112	,603
Žrtve x EI			-,090	,576
Vojnici x Vjera			,020	,597
Žrtve x Vjera			,082	,581
Vojnici x Odgovornost			-,049	,744
Žrtve x Odgovornost			,085	,609
Ukupni model				
R	,362		,397	
Korigirani R ²	,117		,129	
R ² promjena	,131***		,027	

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$; ^a 1 = žrtve, 0 = vojnici/netraumatizirani; ^b 1 = vojnici, 0 = žrtve/netraumatizirani; ^c 1 = žene, 0 = muškarci, EI = etnički identitet

Kao što se vidi iz Tablice 4, tri skupine sudionika ne razlikuju se po prosječnom prihvatanju kolektivne krivnje (uz kontrolu spola i uz konstantne ostale varijable). U prvom koraku analize, s varijablama grupne pripadnosti, spolom, važnosti vjere, etničkim identitetom i pripisivanjem odgovornosti ci-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 18 (2009),
BR. 4-5 (102-103),
STR. 851-874

PENIĆ, S.,
ČORKALO BIRUŠKI, D.:
PREDVIĐANJE...

jeloj grupi, objašnjava se 13,1% varijance kriterija ($R^2=0,131$, $F(6,355)=8,945$, $p<0,001$). U ovom koraku analize, na cijelom uzorku, utvrđen je statistički značajan doprinos spola (žene u većem stupnju prihvaćaju kolektivnu krivnju), pripisivanja odgovornosti cijeloj grupi (veći stupanj pripisivanja odgovornosti cijeloj grupi je povezan s višim stupnjem prihvaćanja kolektivne krivnje) i etničkog identiteta (veća izraženost etničkog identiteta povezana je s nižim stupnjem prihvaćanja kolektivne krivnje).

Dodavanjem interakcijskih efekata u drugom koraku analize ne povećava se statistički značajno postotak objašnjene varijance kriterija ($\Delta R^2=0,027$, $F_{promjene}(6,349)=1,830$, $p>0,05$), što upućuje na to da nema grupnih razlika u doprinosu pojedinih prediktora objašnjenju prihvaćanja kolektivne krivnje. Analiza je, dakle, pokazala da nema razlike u prosječnom prihvaćanju kolektivne krivnje među grupama te da nema grupnih razlika u doprinosu pojedinih prediktora objašnjenju prihvaćanja kolektivne krivnje. Kod ispitanika svih triju skupina prihvaćanje kolektivne krivnje statistički značajno objašnjavaju spol, etnički identitet i pripisivanje odgovornosti cijeloj grupi.

RASPRAVA

Ovo je istraživanje pokazalo da nema razlike u razini pripisivanja kolektivne krivnje s obzirom na osobno ratno/traumatsko iskustvo: osobe koje nisu doživjele ratnu traumu, žrtve i vojnici u sličnom, razmjerno visokom, stupnju pripisuju kolektivnu krivnju. Pretpostavljeno je da će osobe s osobnim traumatskim iskustvom biti sklonije pripisivanju kolektivne krivnje, jer će, osim za stradanja vlastite grupe, vanjskoj grupi pripisivati krivnju i za osobnu traumu. Tako su Hewstone i sur. (2004.) pokazali utjecaj osobne traume na opraštanje kod katolika i protestanata u Sjevernoj Irskoj – sklonost opraštanju bila je niža kod traumatiziranih sudionika. Wohl i Branscombe (2004.) pokazuju da su pripisivanje kolektivne krivnje i opraštanje usko povezani koncepti – pripisivanje krivnje implicira da grupi počinitelju nije oprošteno.

U ovom su istraživanju utvrđene i rodne razlike – muškarci u većem stupnju pripisuju kolektivnu krivnju. Budući da je u analizama kontrolirano osobno traumatsko iskustvo, rezultati ovog istraživanja izravno pokazuju da rodne razlike u pripisivanju kolektivne krivnje nisu posljedica različita traumatskog iskustva zbog ratnog sukoba.

Utvrđeno je i da osobe sklonije pripisivanju odgovornosti cijeloj grupi za ponašanje njezinih članova u većem stupnju pripisuju kolektivnu krivnju. Pripisivanje odgovornosti cijeloj grupi odnosi se na stupanj uvjerenja da bi grupa trebala biti odgovorna za postupke svojih članova, pa je pozitivna

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 18 (2009),
BR. 4-5 (102-103),
STR. 851-874

PENIĆ, S.,
ČORKALO BIRUŠKI, D.:
PREDVIĐANJE...

povezanost s kolektivnom krivnjom očekivana; kod osoba koje negiraju bilo koji oblik grupne odgovornosti te tvrde da se odgovornost može pripisati jedino pojedincima, vjerojatnost doživljaja kolektivne krivnje je minimalna. Ovakav odnos pripisivanja odgovornosti cijeloj grupi i pripisivanja kolektivne krivnje utvrđen je i u drugim istraživanjima (Branscombe i sur., 2004.).

Izraženost etničkog identiteta povezana je s pripisivanjem kolektivne krivnje: osobe izraženijega etničkog identiteta sklonije su pripisivanju kolektivne krivnje, pa se dobiveni nalaz pridružuje onima koji govore o naoko razumljivoj vezi etničkog identiteta i pripisivanja kolektivne krivnje (Doosje i sur., 1998.; Branscombe i sur., 2004.; Doosje i sur., 2004.; Halloran, 2007.). Budući da je identifikacija kao pripadnika grupe prethodnik doživljaja kolektivne krivnje (Wohl i sur., 2006.), snažnija identifikacija djelovat će kao "štit" za doživljaj osjećaja krivnje, kako bi osoba zaštitila vlastiti socijalni identitet (Tajfel, 1981.; Tajfel i Turner, 1986.). Pri tome identifikacija sprečava doživljaj prihvatanja grupne krivnje (jer visoko identificirani pojedinci teško prihvataju podatak da je njihova grupa učinila nešto loše), a potiče doživljaj pripisivanja kolektivne krivnje (jer krivnja mora biti na "onom drugom", jer je vlastita grupa moralno superiorna, Staub, 1997.). No postoje i suprotni nalazi koji govore da odnos etničke identifikacije i kolektivne krivnje nije jednoznačan te da temeljnu ulogu u tom odnosu ima *vrsta*, a ne *razina* identifikacije. Privrženost koja je povezana s idejom superiornosti i glorifikacije vlastite grupe sprečava doživljaj prihvatanja kolektivne krivnje. Etnička privrženost koja je više usmjerena na emocionalni odnos prema vlastitoj, a manje na odnos prema vanjskoj grupi, ta vrsta lojalnosti podrazumijeva i kritičkiji odnos prema vlastitoj grupi, pa tako i veću spremnost na prihvatanje kolektivne krivnje (Roccas i sur., 2006.; Staub, 1997.).

I naše istraživanje pokazuje da odnos etničkog identiteta i kolektivne krivnje nije jednostavan. Pokazano je, naime, da postoje razlike u odnosu etničkog identiteta i pripisivanja kolektivne krivnje s obzirom na osobno ratno iskustvo: kod osoba koje su aktivno sudjelovale u ratu (vojnika) izraženost etničkog identiteta u većem je stupnju povezana s pripisivanjem kolektivne krivnje nego kod žrtava rata i netraumatiziranih osoba, premda je kod njih ova povezanost također pozitivna. Rezultati su pokazali i da vojnici imaju izraženiji etnički identitet od ostalih grupa ispitanika. S obzirom na ulogu vojnika u ratu i činjenicu da se njihov nacionalni osjećaj dodatno osnaživao golemom osobnom uključenošću, jasna je snažnija veza etničkog identiteta i pripisivanja kolektivne krivnje (neprijateljskoj) vanjskoj grupi u vojnika.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 18 (2009),
BR. 4-5 (102-103),
STR. 851-874

PENIĆ, S.,
ČORKALO BIRUŠKI, D.:
PREDVIĐANJE...

Nadalje, utvrđene su grupne razlike u odnosu važnosti vjere i pripisivanja kolektivne krivnje: kod žrtava rata ta je povezanost najveća, a kod netraumatiziranih osoba najmanja. Istraživanja pokazuju povezanost važnosti vjere i osobnoga traumatskog iskustva, jer religioznost osobe može biti značajan olakšavajući element u nošenju s traumatskim iskustvom (Čorkalo i Kamenov, 1998.; Farley, 2007.). U ovom istraživanju nije utvrđena općenito veća važnost vjere kod žrtava rata u odnosu na druge dvije grupe (Tablica 1), ali je, suprotno pretpostavci da će religiozne osobe u većoj mjeri biti sklonije opraštanju, a time i manje sklone pripisivanju kolektivne krivnje, utvrđena najviša pozitivna povezanost važnosti vjere i pripisivanja kolektivne krivnje. Ovakva se povezanost može objasniti mehanizmom suočavanja s traumom, u prvom redu pronalaženja smisla u proživljenom iskustvu, kao zajedničkim elementom religioznosti i pripisivanja kolektivne krivnje kod ratom traumatiziranih osoba. Pripisivanje kolektivne krivnje, koje podrazumijeva prepoznavanje krivaca za osobna (i grupna) stradanja, te očekivanje da članovi grupe počinitelja preuzmu odgovornost i odgovaraju za svoja djela, možda, poput vjere, može osobnim stradanjima dati smisao koji Thompsonova (1981., prema Beck, 2000.) ističe kao zajednički element mnogih vrsta kontrole u averzivnim situacijama. Ti elementi kontrole djeluju tako da stresni događaji izgledaju podnošljivijima, opažaju se kao dio većega plana ili u njima vidimo predznake dobrih događaja. Rezultati našeg istraživanja daju osnovu za pretpostavku da je odnos religioznosti i pripisivanja kolektivne krivnje možda posredovan mehanizmom suočavanja s traumom, jer je povezanost ovih varijabli najniža kod netraumatiziranih osoba, veća kod vojnika, a najizraženija kod žrtava rata. No treba istaknuti da bi odnos religioznosti i kolektivne krivnje trebalo detaljnije ispitati: religioznost je u ovom istraživanju operacionalizirana samo jednom česticom, i to samo kao važnost vjere. Osim psihometrijskih nedostataka, na ovaj način nisu uzete u obzir razlike između intrinzične i ekstrinzične religioznosti, za koje se pokazalo da imaju različite obrasce odnosa s međugrupnim stavovima i emocijama (Kirkpatrick, 1993.; Rowatt i Franklin, 2004.).

U pogledu prihvatanja kolektivne krivnje, ona je u ovom istraživanju u najvećem stupnju objašnjena pripisivanjem odgovornosti cijeloj grupi. Ovakav je nalaz očekivan, jer je, kako je rečeno, percepcija grupne odgovornosti nužan uvjet za doživljaj kolektivne krivnje, pa se dobiveni nalaz podudara i s nekim drugim istraživanjima (Branscombe i sur., 2004.). Pokazana je i negativna povezanost etničkog identiteta i prihvatanja kolektivne krivnje: osobe s izraženijim etničkim identitetom u manjoj mjeri prihvaćaju kolektivnu krivnju (a u ve-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 18 (2009),
BR. 4-5 (102-103),
STR. 851-874

PENIĆ, S.,
ČORKALO BIRUŠKI, D.:
PREDVIĐANJE...

ćoj je mjeri pripisuju), pa smo za ovaj obrazac odnosa već utvrdili da se poklapa s nekim ranijim nalazima (Doosje i sur., 1998.; Branscombe i sur., 2004.; Doosje i sur., 2004.; Halloran, 2007.). Konačno, utvrđeno je da žene u većem stupnju prihvaćaju kolektivnu krivnju.

U ovom je istraživanju pretpostavljena povezanost prihvaćanja kolektivne krivnje s doživljenim ratnim traumatskim iskustvima, pri čemu će osobe koje su doživjele ratno traumatsko iskustvo u manjoj mjeri prihvaćati kolektivnu krivnju. Utjecaj osobnoga traumatskog iskustva na kolektivnu krivnju dokumentiran je u drugim istraživanjima (Hewstone i sur., 2004.). U našem je istraživanju, međutim, prihvaćanje kolektivne krivnje razmjerno nisko, a između netraumatiziranih, vojnika i žrtava rata nema razlike u stupnju prihvaćanja kolektivne krivnje. Nisu utvrđene ni grupne razlike u doprinosu pojedinih prediktorskih varijabli objašnjenju prihvaćanja kolektivne krivnje.

Svi ispitanici pokazuju isti obrazac kolektivne krivnje: izraženo pripisivanje, a nisko prihvaćanje kolektivne krivnje, što je tipičan obrazac doživljaja kolektivne krivnje pripadnika grupe koja se percipira kao žrtva (Branscombe i sur., 2004.). Prosječno prihvaćanje kolektivne krivnje u sve tri skupine (Tablica 1) dobiveno u ovom istraživanju uglavnom je niže od vrijednosti dobivenih u drugim istraživanjima istim mjernim instrumentom na različitim uzorcima sudionika koji se percipiraju kao pripadnici grupe žrtve. Primjerice, prosječno prihvaćanje kolektivne krivnje kod manjinskih Amerikanaca iznosi 4,18, a francuskih Kanađana 3,47, u istraživanju Branscombe i suradnika (2004.). Roccas i suradnici su (2004., prema Wohl i sur., 2006.) na uzorku izraelskih Židova tijekom relativno mirnoga perioda izraelsko-palestinskoga sukoba utvrdili prosječno prihvaćanje kolektivne krivnje od 4,29. Mnogo sličniji rezultati našima dobivaju se u situaciji "hladnog sukoba" Sjeverne Irske, gdje su rezultati prihvaćanja kolektivne krivnje kod obiju sukobljenih grupa – katolika i protestanata još niže od onih dobivenih u našem uzorku: 2,64 kod katolika i 2,60 kod protestanata (Hewstone i sur., 2004.). Iako je ova usporedba tek deskriptivna, može se zaključiti da prihvaćanje kolektivne krivnje u našem uzorku postoji u vrlo niskom stupnju. Percepcija vlastite grupe kao žrtve svakako je moguće objašnjenje ovih nalaza, no ovu je pretpostavku potrebno provjeriti na izravniji način. Moguće je također pretpostaviti da će vremenski odmak od rata te procesi suočavanja s prošlošću otvoriti prostor za kritičkiju percepciju odgovornosti vlastite grupe u povijesnim sukobima. Ako, naime, usporedimo navedene vrijednosti kolektivne krivnje između hrvatskog uzorka i drugih uzoraka, vidimo više prosječne vrijednosti u onim sukobima koji su završeni, s relativno malim utjecajem na sadaš-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 18 (2009),
BR. 4-5 (102-103),
STR. 851-874

PENIĆ, S.,
ČORKALO BIRUŠKI, D.:
PREDVIĐANJE...

nje odnose među grupama (npr. sukob starosjedilaca i doseljenika u Americi i Kanadi). Sukobi niskoga intenziteta koji nisu otvoreni, ali imaju značajnog utjecaja u međugrupnim odnosima, pokazuju i drugačiji obrazac prihvatanja kolektivne krivnje. Ti su podaci usporediviji s prosjecima dobivenima u hrvatskom uzorku, npr. podaci irskih katolika i protestanata.

Istraživanja pokazuju da je najveći stupanj opravdavanja grupnih postupaka te izbjegavanja grupne odgovornosti i kolektivne krivnje prisutan tijekom i neposredno nakon sukoba, pa su nalazi dobiveni na našem uzorku, s obzirom na nedavnost sukoba i prisutnost te teme u javnom prostoru, objašnjivi. Međutim, tijekom vremena, sa smanjenjem prijetnje i nejasnosti situacije, povećava se vjerojatnost prihvatanja grupne odgovornosti (Branscombe i Doosje, 2004.), čak i kod sukoba kod kojih je pozicija statusa žrtve i statusa počinitelja posve jednoznačna, pa se može očekivati da krivac ima jasnu svijest o svojoj krivnji. Istraživanja pokazuju, međutim, da ta svijest raste tek s vremenom. Tako su Bergman i Erb (1991.; prema Rensman, 2004.) pokazali značajne generacijske razlike u obrambenim reakcijama na njemačku prošlost: dok je 75% generacije pripadnika Hitlerove mladeži izjavilo da želi završiti s raspravama o njemačkoj prošlosti, ti su postoci opadali u mladim generacijama – tako je izjavljivalo 66% druge generacije te 58% ispitanika mlađih od 35 godina. Drugim riječima, što je sukob bio dalje u povijesti, to su generacije bile sve spremnije kritički vrednovati odgovornost vlastite grupe.

Premda je obrambena narav Domovinskoga rata neupitna, u Hrvatskoj još ne postoji spremnost na priznavanje uloge vlastite grupe u zločinima počinjenima prema pripadnicima drugih etničkih skupina u sukobu 1990-ih. Procesuiranje Hrvata za počinjene ratne zločine na Međunarodnom kaznenom sudu u Haagu podijelilo je javnost, političare i medije, pa se rabe razni mehanizmi legitimiziranja postupaka počinjenih u ime grupe. Kako naglašavaju Wohl i sur. (2006.), podsjetnici na prijetnju vlastitoj grupi motiviraju proces legitimiranja akcija koje je vlastita grupa poduzela na štetu vanjske grupe. Percepcija vlastita naroda kao žrtve, uz objektivno velik broj neposrednih i posrednih žrtava rata, stvara snažnu osnovu za slabo, ako ikakvo, preuzimanje kolektivne odgovornosti. Takva je percepcija i naših sudionika, i to vjerojatno ne samo zbog ratnih stradanja nego i zbog specifičnosti ispitivane kohorte – generacija rođena između 1968. i 1974. godine na pragu je ulaska u odraslu dob doživjela ratna stradanja, posljedice poslijeratnih ekonomskih i tranzicijskih tegoba, te nemogućnost osobne realizacije u ulogama odraslih. Osujećenost u realnim mogućnostima samoostvarivanja zbog rata mogla je kod ove generacije i pojačati percepciju vlastite gru-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 18 (2009),
BR. 4-5 (102-103),
STR. 851-874

PENIĆ, S.,
ČORKALO BIRUŠKI, D.:
PREDVIĐANJE...

pe kao žrtve, čak i onda kada naši ispitanici nisu bili izravno pogođeni ratnim traumama. Podršku pretpostavci o snažnoj percepciji vlastite grupe kao žrtve nalazimo i u nekim drugim istraživanjima (Milas i sur., 2007.).

Provedeno je istraživanje pokazalo da nema razlika u prihvatanju i pripisivanju kolektivne krivnje s obzirom na vrstu ratnog iskustva: osobe bez traumatskih iskustava, kao i one traumatizirane, te vojnici u podjednakom (iznadprosječnom) stupnju pripisuju kolektivnu krivnju vanjskoj grupi te podjednako nisu skloni prihvatiti kolektivnu krivnju. Dobivene smo rezultate pripisali tome da ispitanici vlastitu grupu vjerojatno percipiraju žrtvom sukoba 1990-ih, pa je pripisivanje kolektivne krivnje izraženije od njezina prihvatanja. Ovu je pretpostavku, međutim, potrebno izravnije provjeriti. Kako se i očekivalo, pokazali smo da se odabranim nizom prediktorskih varijabli uspješnije može predvidjeti pripisivanje nego prihvatanje kolektivne krivnje te da u odabranom skupu prediktorskih varijabli najveći doprinos u tumačenju pripisivanja kolektivne krivnje imaju etnički identitet, važnost vjere i sklonost pripisivanju grupne odgovornosti za akcije pojedinih članova grupe. Pri tome ratno iskustvo ima moderatorski učinak na sve odnose, osim na odnos grupne odgovornosti i pripisivanja kolektivne krivnje: povezanost etničkog identiteta i pripisivanja kolektivne krivnje najviša je kod vojnika, a najmanja kod netraumatiziranih ispitanika. Povezanost važnosti vjere i pripisivanja kolektivne krivnje najviša je u uzorku žrtava. Ratno iskustvo nije se pokazalo značajnim moderatorom odnosa prediktorskih varijabli i kriterija prihvatanja kolektivne odgovornosti, pri čemu se kao značajni identitetni prediktori pojavljuju etnički identitet i grupna odgovornost. Kao značajan prediktor obaju aspekata kolektivne krivnje pojavljuje se i spol: dok su žene sklonije prihvatiti kolektivnu krivnju, muškarci su skloniji pripisati kolektivnu krivnju. Koliko nam je poznato, ovo je prvo istraživanje koje je upozorilo na rodne razlike u obrascima kolektivne krivnje, premda su neka istraživanja pokazala veću sklonost muškaraca u pripisivanju odgovornosti vanjskoj grupi (grupa žena) za njezin lošiji društveni položaj (Boeckmann i Feather, 2007.). I premda je moguće dobivene razlike protumačiti različitim socijalizacijskim iskustvima muškaraca i žena, stabilnost ovoga nalaza treba provjeriti u daljnjim istraživanjima.

LITERATURA

Ajduković, D. (ur.) (2003.), *Socijalna rekonstrukcija zajednice*. Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.

Barkan, E. (2004.), Individual versus group rights in Western philosophy and the law. U: Branscombe, N. R. i Doosje, B. (ur.), *Collective guilt. International perspectives* (str. 309-319). Cambridge: Cambridge University Press.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 18 (2009),
BR. 4-5 (102-103),
STR. 851-874

PENIĆ, S.,
ČORKALO BIRUŠKI, D.:
PREDVIĐANJE...

- Beck, R. C. (2000.), *Motivacija: teorija i načela*, Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Boeckmann, R. J. i Feather, N. T. (2007.), Gender, discrimination beliefs, group-based guilt, and responses to affirmative action for Australian women. *Psychology of Women Quarterly*, 31: 290-304.
- Branscombe, N. R. i Doosje, B. (ur.) (2004.), *Collective guilt. International perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Branscombe, N. R., Slugoski, B. i Kappen, D. M. (2004.), The measurement of collective guilt: What it is and what it is not. U: Branscombe, N. R. i Doosje, B. (ur.), *Collective guilt. International perspectives* (str. 16-34). Cambridge: Cambridge University Press.
- Castano, E. i Giner-Sorolla, R. (2006.), Not quite human: Infrahumanization in response to collective responsibility for intergroup killing. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90: 804-818.
- Čorkalo, D. i Kamenov, Ž. (ur.) (1998.), *Nacionalni identitet i međunarodna tolerancija*. Izveštaj s VII. ljetne psihologijske škole, Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Doosje, B. i Branscombe, N. R. (2003.), Attribution for the negative historical actions of a group. *European Journal of Social Psychology*, 33: 235-248.
- Doosje, B., Branscombe, N. R., Spears, R. i Manstead, S. R. (1998.), Guilty by association: When one's group has a negative history. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75: 872-886.
- Doosje, B., Branscombe, N. R., Spears, R. i Manstead, S. R. (2004.), Consequences of national ingroup identification for responses to immoral historical events. U: Branscombe, N. R. i Doosje, B. (ur.), *Collective Guilt. International perspectives* (str. 95-111). Cambridge: Cambridge University Press.
- Doosje, B., Ellemers, N. i Spears, R. (1995.), Perceived intragroup variability as a function of group status and identification. *Journal of Experimental and Social Psychology*, 31: 410-436.
- Farley, Y. R. (2007.), Making the connection: Spirituality, trauma and resiliency. *Journal of Religion and Spirituality in Social Work*, 26: 1-15.
- Halloran, M. (2007.), Indigenous reconciliation in Australia: Do values, identity and collective guilt matter? *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 17: 1-18.
- Hewstone, M., Cairns, E., Voci, A., McLernon, F., Niens, U. i Noor, M. (2004.), Intergroup forgiveness and guilt in Northern Ireland: Social psychological dimensions of "The Troubles". U: Branscombe, N. R. i Doosje, B. (ur.), *Collective Guilt. International perspectives* (str. 193-215). Cambridge: Cambridge University Press.
- Kirkpatrick, L. A. (1993.), Fundamentalism, Christian orthodoxy, and intrinsic religious orientation as predictors of discriminatory attitudes. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 32: 256-268.
- McGarty, C. i Bliuc, A. (2004.), Refining the meaning of the "collective" in collective guilt: Harm, guilt and apology in Australia. U: Branscombe, N. R. i Doosje, B. (ur.), *Collective Guilt. International perspectives* (str. 112-129). Cambridge: Cambridge University Press.
- Milas, G., Rimac, I. i Karajić, N. (2007.), Spremnost na oprost i pomirenje nakon Domovinskog rata u Hrvatskoj. *Društvena istraživanja*, 16 (6): 1151-1173.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 18 (2009),
BR. 4-5 (102-103),
STR. 851-874

PENIĆ, S.,
ČORKALO BIRUŠKI, D.:
PREDVIĐANJE...

Nadler, A. i Liviatan, I. (2004.), Intergroup reconciliation processes in Israel: Theoretical analysis and empirical findings. U: Branscombe, N. R. i Doosje, B. (ur.), *Collective Guilt. International perspectives* (str. 216-235). Cambridge: Cambridge University Press.

Rensman, L. (2004.), Collective guilt, national identity, and political processes in contemporary Germany. U: Branscombe, N. R. i Doosje, B. (ur.), *Collective Guilt. International perspectives* (str. 169-190). Cambridge: Cambridge University Press.

Roccas, S., Klar, Y. i Liviatan, I. (2006.), The paradox of group-based guilt: Modes of national identification, conflict vehemence, and reactions to the in-group's moral violation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91: 698-711.

Rowatt, W. C. i Franklin, L. M. (2004.), Christian orthodoxy, religious fundamentalism, and Right-Wing Authoritarianism as predictors of implicit racial prejudice. *International Journal for the Psychology of Religion*, 14: 125-138.

Schmitt, M. T., Branscombe, N. R. i Brehm, J. W. (2004.), Gender inequality and the intensity of men's collective guilt. U: Branscombe, N. R. i Doosje, B. (ur.), *Collective Guilt. International perspectives* (str. 75-92). Cambridge: Cambridge University Press.

Smith, E. R., Seger, C. R. i Mackie, D. M. (2007.), Can emotions be truly group level? Evidence regarding four conceptual criteria. *Journal of Personality and Social Psychology*, 93: 431-446.

Spini, D., Elchereth, G. i Fasel, R. (2007.), *TRACES: Methodological and technical report*, Lausanne: Faculty of Social and Political Sciences.

Staub, E. (1997.), Blind versus constructive patriotism: Moving from embeddedness in the group to critical loyalty and action. U: Bar-Tal, D. i Staub, E. (ur.), *Patriotism in the lives of individuals and nations* (str. 191-207). Philadelphia: Psychology Press.

Tajfel, H. (1981.), *Human groups and social categories*. Cambridge: Cambridge University Press.

Tajfel, H. i Turner, J. C. (1986.), Theory of intergroup behavior. U: Worchel, S. & Austin, W. G. (ur.), *Psychology of intergroup relations* (str. 7-24). Chicago: Nelson-Hall Publishers.

Tapias, M. P., Glaser, J., Keltner, D., Vasquez, K. i Wickens, T. (2007.), Emotions and prejudice: Specific emotions towards outgroups. *Group Processes & Intergroup Relations*, 10: 27-39.

Turner, J. C., Hogg, M., Oakes, P., Reicher, S. & Wetherell, M. (1987.), *Rediscovering the social groups: A self-categorization theory*. Oxford: Blackwell.

Wohl, M. J. A. i Branscombe, N. R. (2004.), Importance of social categorization for forgiveness and collective guilt assignment for the Holocaust. U: Branscombe, N. R. i Doosje, B. (ur.), *Collective Guilt. International perspectives* (str. 284-308). Cambridge: Cambridge University Press.

Wohl, M. J. A. i Branscombe, N. R. (2005.), Forgiveness and collective guilt assignment to historical perpetrator groups depend on level of social category inclusiveness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88: 288-303.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 18 (2009),
BR. 4-5 (102-103),
STR. 851-874

PENIĆ, S.,
ČORKALO BIRUŠKI, D.:
PREDVIĐANJE...

Wohl, M. J. A., Branscombe, N. R. i Klar Y. (2006.), Collective guilt: Emotional reactions when one's group has done wrong or been wronged. *European Review of Social Psychology*, 17: 1-37.

Prediction of Collective Guilt Assignment and Acceptance: The Role of War Trauma

Sandra PENIĆ, Dinka ČORKALO BIRUŠKI
Faculty of Humanities and Social Sciences, Zagreb

The aim of the study was to predict collective guilt assignment and collective group acceptance based on some socio-demographic and socio-psychological identity variables with regard to personal trauma caused by war experience. The research included 411 subjects; all of them were Croats, born between 1968 and 1974. The participants were divided in three groups, based on their war experiences: nontraumatized (212 subjects with no traumatic experiences), victims (80 civil war victims), and soldiers (119 participants with fighting experience in war). The results revealed no differences in collective guilt among the groups. Significant predictors in assigning collective guilt were (male) gender, (higher) ethnic identity, and a (higher) tendency to assign group responsibility for the deeds of an individual member. The correlation between ethnic identity and the collective guilt assignment was higher in the soldier sample comparing to other groups, while the correlation between importance of religion and collective guilt assignment was higher in the victim group. No differences were found in the collective guilt acceptance: it was low in all the samples. Significant predictors in accepting collective guilt were (female) gender, (lower) ethnic identity and a (higher) tendency to assign group responsibility.

Keywords: collective group assignment, collective group acceptance, war trauma

Prädiktion kollektiver Schuldzuweisung und Schuldbekennnis: Traumatische Kriegserlebnisse und ihre Auswirkungen

Sandra PENIĆ, Dinka ČORKALO BIRUŠKI
Philosophische Fakultät, Zagreb

Die Verfasserinnen dieser Studie wollten ermitteln, ob es aufgrund bestimmter soziodemografischer und sozial-psychologischer Identitätsvariablen möglich wäre, nach erlebten Kriegstraumata auf eine kollektive Zuweisung bzw.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 18 (2009),
BR. 4-5 (102-103),
STR. 851-874

PENIĆ, S.,
ČORKALO BIRUŠKI, D.:
PREDVIĐANJE...

Übernahme von Schuld zu schließen. An der Untersuchung nahmen 411 Kroaten im Erwachsenenalter (geb. zwischen 1968 und 1974) teil. In Bezug auf erlebte Kriegstraumata wurden die Untersuchungsteilnehmer in drei Gruppen unterteilt: Menschen ohne Traumata (212 Personen, die keine traumatischen Kriegserlebnisse gehabt hatten), Opfer (80 Zivilpersonen, die direkt vom Kriegsgeschehen betroffen waren) und Soldaten (119 aktive Kriegsteilnehmer). Die Untersuchung ergab, dass es bezüglich einer kollektiven Schuldzuweisung keine Unterschiede zwischen den befragten Personengruppen gab. Man stellte fest, dass Männer, ferner Personen mit einer ausgeprägteren ethnischen Identität sowie Menschen, die die Schuldfrage als Gruppenproblem sehen, eher zu kollektiver Schuldzuweisung neigen. Der Bezug zwischen ethnischer Identität und kollektiver Schuldzuweisung ist bei Soldaten stärker ausgeprägt als bei den anderen Personengruppen, während unter Zivilopfern eine ausgeprägtere Schuldzuweisung mit einer höheren Einschätzung des religiösen Glaubens im Lebensalltag verbunden ist. Unterschiede in der Akzeptanz kollektiver Schuld konnten zwischen den verschiedenen Personengruppen nicht festgestellt werden: Sämtliche Untersuchungsteilnehmer sind bis zu einem geringen Grad bereit, sich kollektiv zur Schuld zu bekennen. Männer, ferner Personen mit einer ausgeprägteren ethnischen Identität sowie Menschen, die die Schuldfrage nicht so sehr als ein Gruppenproblem sehen, sind bis zu einem geringeren Grad bereit, sich kollektiv zur Schuld zu bekennen.

Schlüsselbegriffe: Kollektive Schuldakzeptanz, kollektive Schuldzuweisung, Kriegstraumata